

je bila na glasu (sr. ime »dalmatika« za stanovitu formu crkvenog odijela). Takav bujno razvijen promet sakupljao je u gradu i u njegovoj luci vrlo šareno društvo, koje je govorilo latinski, grčki, ilirski i možda još kojim drugim jezikom. Tu su se uz domaće građane i seljake sastajali mornari, trgovci i zanatlije iz dalekih krajeva, rimski činovnici, časnici i vojnici, mnogobrojni radnici i robovi. Tuđi elementi koji su tako dolazili u Salonu i u pokrajinu, bilo za stalni boravak, bilo samo prelazno, nosili su sa sobom svoje narodne običaje, svoj način života i svoju religiju.

Ako je odmah poslije rimske penetracije u prvom vijeku duboko prodrla u unutrašnjost zemlje, osobito po vojnicima grčko-rimska državna religija, asimilirajući primitivne kultove ilirskih plemena, razvitkom rimske svjetske trgovine raširili su se i u Dalmaciji, osobito u Saloni, strani kultovi kao onaj Kybele, Attisa, Adonisa, egipatske Iside, Osirisa, Ammona, sirijskog Bala, Dolichena, čak i oni koji su ranije bili prezirani od grčko-rimskog duha, na pr. štovanje perzijskog boga svijetla, Mitre, i napokon također vjera kršćanska. Tako je i za duhovni život na Jadranu pomorski saobraćaj i promet igrao najvažniju ulogu.

Pri kraju III vijeka po Kr. bijaše u Saloni i njezinoj okolini promet neobičan i vanredno živahan: počela se je graditi u blizini grada velika palača za moćnog cara Dioklecijana. Taj vladar koji bijaše jedan od najsnažnijih rimskih imperatora, sin je ilirske zemlje i rodio se je po vjerodostojnoj tradiciji u Saloni. Od prostog vojnika popeo se je do najveće vojne časti u državi i napokon do carskog prijestolja. Iza kako je spasio državu od vanjskog neprijatelja i pri kraju svoga sretnog vladanja zemlji dao novi unutarnji uređaj, odlučio da odloži carski grimiz i da se povuče u svoju veliku utvrđenu villu ili palaču nazvanu Aspalathos, možda po nekom cvijetu, koju je dao sagraditi u blizini svog rodnog mjesta. Nije nam poznato ime arhitekta koji je izveo velebnu zgradu koja je ostala do danas najvažniji i najimpozantniji spomenik antikne Dalmacije. Vjerovatno je car povjerio novogradnju jednom helenističkom arhitektu, koji je razne elemente utvrđenog tabora, helenističkog grada i privatnog otmenog stana znao spojiti uz carev mauzolej i Jupitrov hram u jednu novu monumentalnu cjelinu. Za ovu carevu palaču bio je kroz deset i više godina zaposlen veliki broj radnika, nosača, drvodjelaca, klesara, zidara. Iz kamenoloma obližnjeg Brača vozile su neprestano solinske teretne lađe građu, a na drugim većim brodovima je doveden iz Egipta granit i porfir za stupovlje u palači, za carev sarkofag, donesene su i sfinge, da budu čuvarice groba i još koja egipatska skulptura da uresi carev dom.

Po ostacima Dioklecijanove palače, osobito dobro sačuvanom carevu mauzoleju, Jupitrovu hramu i peristilu koji, premda je dobio drugi okvir, još uvijek